

**Əli Süleymanov, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi
Azərbaycan, Zaqatala**

ŞƏKİ-ZAQATALA REGIONU MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN GÖSTƏRİCİSİ KİMİ

Açar sözlər: etnik tərkib, adət-ənənə, Seyran, Qorqot bayramı, Tunqay-Məlik

Ключевые слова: этнический состав, обычаи-традиции, Сейран, праздник Горгот, Тунгай-Малик

Key words: ethnic composition, tradition, Seyran, Gorgud holiday, Tunqay-Malik

Xalqımızın mənəvi dəyərlərini, adət-ənənəsini, mədəniyyətini, nəsildən-nəslə keçən təcrübə və biliklərini özündə cəmləşdirən folklor irsimizin qorunması, yaşanması günümüzün vacib problemlərindəndir. Son dövrlərdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində folklor materiallarının toplanması, nəşri sahəsində görülən işlər təqdirəlayiqdir. Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların folklor irsinin tədqiqi də AMEA Folklor İnstitutu, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Şəki Zona Elmi Mərkəzinin (hal-hazırda Şəki Regional Elmi Mərkəzinin) diqqətində olmuş və bu sahədə qəti addımlar atılmışdır. Lakin bunlar dəryada bir damladır. Şəki-Zaqatala bölgəsi zəngin etnik tərkibə malikdir. Burada azərbaycanlılarla yanaşı udinlər, avarlar, zaxurlar, yengiloylar (ingeloy) və həmçinin lak, ləzgi, osetin, çərkəz və s. millətlərin nümayəndələri yaşayırlar. Bu xalqlar bir-biriləriylə qaynayıb-qarıxmışlar. Onların folklor nümunələri, adət-ənənələri də qarşılıqlı surətdə inkişaf etmişdir. Bölgənin folklor irsinə bu xalqların hər biri öz dəsti-xətti, spesifikliyi, milli koloriti ilə seçilən xalq yaradıcılığı nümunələrini daxil etmişdir.

Bu xüsusda bir lak məsəli yada düşür: Kiçik bir kəndin qabağından ancaq topuğa çatan çay axarmış. Lakin kəndin sakinləri bu çayı dizdən yuxarı çırmayıb keçərmişlər. Onlardan soruşanda ki, “belə balaca çayı niyə bu cür çırmayıb keçirsiniz?”, - cavab verərmişlər: “Bizim cayımızı biz böyütməsək, kim böyüdəcək?!” Bu məsəli Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların folkloruna aid etmək olar. Bu xalqların folklorunu biz qiymətləndirib toplamasaq, böyütməsək, bunu kim edəcəkdir? Bu kiçik, böyük çayların hamısı bir dənizə tökülür. Azərbaycan xalqının dəryaya sığmayan folklor irsini damla-damla toplamaq, yaşatmaq və gələcək nəsillərə ötürmək üçün biz də dizdən yuxarı çırmayıb çalışmalıyıq.

Tam məsuliyyətlə bu təşəbbüsə qatlaşan Şəki Regional Elmi Mərkəzinin Folklor Laboratoriyası bölgədə yaşayan xalqların şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif janrlarının toplanması sahəsində mühüm işlər görmüşdür. Bazanın əməkdaşları Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarının əksər kəndlərində olmaqla, yüzlərlə bayatı, ağı, atalar sözü, zərb-məsəl, lətifə, xalq oyunları, toy və yas mərasimlərinə aid məlumat toplamışlar. Bu materiallar “Azərbaycan Folkloru Antologiyası”nın XIII cildində¹ və “Babaların hikmət xəzinəsi (milli azlıqların folkloru)” kitabında² öz əksini tapmışdır.

Milli azlıqların folkloruna həsr olunmuş “Babaların hikmət xəzinəsi” kitabında avar, zaxur, yengiloy xalqlarının folklor nümunələri janrlar üzrə bölünərək həm avar, zaxur, yengiloy, həm də Azərbaycan dilində verilmişdir. Burada bayatı, mahnı, oxşama, layla, ağı, düzgü, deyişmə, alqış, atalar sözləri, rəvayət, nağıl, dastan və s. janrlar təqdim olunmuşdur. Toplanan folklor materialları içərisində bölgənin qədim tarixindən soraq verən əfsanələr – Kura Kali (yeng. “Qız daşı”), Pəri qala, Mesedulher (avar. “Qızıl göl”), Məlikin qəbri, təqvim bayramları və mərasimləri – Tsudul kassi (avar. “oddan tullanma”), Seyran, Qorqot (yengiloyca “durna”) bayramı, Toyole (avar. “Gül bayramı”) və ya Hilma (avar. “yelləncəklər bayramı”), dini bayram və ayinlər – Kuda ko (avar. “Böyük bayram” - Ramazan bayramı), Qədir gecəsi, yağış diləmə mərasimləri (Ləillah gəzmək, Tsilitsi) və s. böyük maraq doğurur.

Uzun müddət yağış yağmadıqda avar kəndlərində yaşıl budaqların və ya gəndalaşın içərisinə otuzdurulan “yaşıl oğlanı” və ya “yağış keçisini” (“tsadal tse”) təxtirəvanda gəzdirirdilər, adamlar

¹AFA, XIII kitab, Şəki-Zaqatala folkloru (tərtibçilər: İ.Əbbaslı, O.Əliyev, M.Abdullayeva), Bakı, “Səda”, 2005

²“Babaların hikmət xəzinəsi. Milli azlıqların folkloru. Şəki-Zaqatala bölgəsi (toplayan, tərtib edən və ön sözün müəllifi: Ə.A. Süleymanov).

bardaqlarla evlərdən çıxaraq onun üzərinə su əndərirdi. Yağışın yağması və ya kəsməsi üçün yengiloy kəndi Mosulda “Qız daşının” (“Kura Kali”) başını çevirərdilər. Həmin məqsədlə uşaqlar “Çömçə-Çömçə” mahnısını oxuyur, Çömçədən başının və ya quyruğunun istiqamətini dəyişməsinə xahiş edirdilər. Bu ayınlarda meteoroloji önəm daşıyan və Ana-Qız rəmzi olan Böyük Ayı bürcü (Çömçə bürcü) kultunun izlərini görə bilirik.³

Qədim xalq gəzintisi mərasimi ilə icra olunan zaxur el bayramı – Seyran xüsusi diqqətə layiqdir. Hər il may ayının axırında iyulun əvvəllərində biçin və ot çalımı mövsümü qabağı dağların qoyunda yerləşən Yuxarı Suvagil⁴ kəndinin camaatı Seyrana çıxarmış. Bu bayram təkcə Suvagildə deyil, Zaqatalanın zaxur kəndlərinin (Qas, Qarqay, Əzgilli, Sabunçu və s.) əksərində qeyd olunardı. Suvagil arana köçürüləndən sonra bu ənənə də yuxarıda qalmışdır. Belə imiş qayda: səhər-səhər kəndin kovxası car çəkər, kəndin cavanları təyin olunmuş yerə – Eraya toplaşar, oğlan və qızlar çala-oxuya iki günlük azuqə ehtiyatı ilə səfərə çıxarmışlar. Seyran yolu iki sutka davam edərmiş. Bu müddət ərzində 32 dağ zirvəsi, yaylaq və düzəndən keçərlərmiş. Bu şənlikdə sümsülər, qara zurna, tampur, nağara və s. yerli musiqilər səslənərmiş. “Babaların hikmət xəzinəsi (milli azlıqların folkloru)” kitabında Suvagil kənd müəllimi, qocaman söz ustası, folklor həvəskarı Seyid Məmmədovun təsvirində bu adət milli çalarları ilə öz real əksini tapmışdır.⁵ Seyid müəllimin adlarını çəkdiyi onlarla dağ, keçid, çay, düzən, yaylaq və s. yəqin ki, indi unudulub.

May ayında qızılğüllər açanda avar kəndlərində də xalq şənlikləriylə qeyd olunan Varda (“qızılğül”) və ya Toyole (“gül”) bayramı, ya da ki, Hilma (“yelləncək”) bayramı keçirilirdi; hündür şabalıd və ya qoz ağaclarından zəncirlərlə yelləncəklər asılırdı. Ləziz yeməklər, şirniyyat, çərəz qoyulmuş süfrələr açılırdı. Camaat şənlənir, uşaqlar “xinvaral-xinvaral” (“durnalar”) mahnısı ilə durna qatarını səsləyirdi.

Yengiloy kəndlərində baharın gəlişi ilə Qorqot bayramı keçirilirdi. Bayram süfrələri açılır, yaşlı, cavan – hamı çalıb oynayır, şənlənirdi. T.ü.f.d. Ş.Hacıəli bayramın Qorqot adlanmasını yazın müjdəçisi olan durna qatarının səsi ilə əlaqəli qorqo – “durna” sözüylə bağlayır. Bununla yanaşı o, yengiloy dilində qorq – “tonqal” və qorqot – “buğda aşısı” etimologiyalarını da istisna etmir.⁶ Bölgənin zaxur, yengiloy, avar kəndlərində hazırlanan bu Novruz hədiyyini dənli bitkilər və mal çənəsindən bişirirdilər.⁷ Yengiloylar “Qorqot bayramı”na “Kürmük bayramı” da deyirlər. Görünür, “Kürmük bayramı” həm Bahar bayramına, həm də Məhsul bayramına deyilirdi. İradə Əliyeva “Kürmük bayramı” məqaləsində bu bayramın ildə iki dəfə – apreldə və noyabrda keçirilməsini qeyd edir və bunu Kürmük çayın ildə iki dəfə daşması ilə əlaqələndirir. Bayramda Kürmük məbədinin yerləşdiyi yüksək qayada el gəzintisi təşkil olunur, qurbanlar kəsilirdi.⁸

Xalq yaradıcılığı nümunələri, el bayramları arxaik formaları saxlamaqla bizi xalqımızın qədim tarixinə aparıb çıxarır. Bu xüsusda öz orijinallığı ilə seçilən avar mahnı-dastanlarını da qeyd etmək münasibdir. Avar dastanları əvvəldən axıradək qafiyəli şeir şəklində olaraq tampur (tambur) oxunurdu. Dastan eyni ahəngdə deyilmirdi. Hadisələrin inkişafı musiqi havalarının və ritmin dəyişməsi ilə müşayiət olunurdu. Filologiya elmləri doktoru M.Qasımlının fikrinə görə, bu xüsusiyyətlər avar

³Görkəmli alim, folklor tədqiqatçısı Yaşar Kalafat yağmur mərasimlərindən bəhs edərkən göstərir ki, Anadolunun bir çox yerində, Azərbaycanda, Suriyada, İrakda uşaqlar yağmur duasında Çömçə Gəlini çağırır və ondan oğlanı beşiyə qoymasını diləyirdilər (Dr. Yaşar Kalafat. Türk kültür coğrafiyasında yağmur duası; Yaşar Kalafat, Balkanlar’dan Uluğ Türkiyə’ye Türk Halk İnançları V-VI, Berikan yayımları Ankara 2007). Çömçə, taxt (təxtirəvan), beşik, araba və s. atributlar meteoroloji önəm daşıyan Çömçə bürcü (ərəbcə “Arş Bənət Nə’s”/“Bənət nə’sin Taxtı”, farsca “Həft peykər”/“Yeddi ulduz”) kultunun rəmzləridir (S.Ə. Süleymanova. Ana-Qız simqəsi “Bənət Nə’sin Taxtı” / Kult “Debi-Materi Banat Na’s”). //Azerbaydjan в mire. 2006. №3(5). s.36-45); S.Ə. Süleymanova. “Qız qalası” üzərində qədim Ana-Qız rəmzi – Nə’s qızlarının Taxtı” ayını //Qafqaz Arxeologiyası və etnologiyası. Şəmkir, 2008, c.472-480.

⁴İndi bu dağ kəndində, demək olar ki, yaşayış yoxdur. Kənd sovet dövründə arana köçürülüb və bura Yeni Suvagil adlanır.

⁵Ə. Süleymanov. Babaların hikmət xəzinəsi. B., 2011, s.172-176

⁶Əliyev Şirinbəy Hacıəli oğlu. İngiloylar (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş Dissertasiya. Bakı, 2001

⁷Laklar xaxxari adlandırdıqları bu ənənəvi “buğda aşısı” yazbaşı elliklə böyük çəndə (kəndin çənində) hazırlayırdılar; hər kəs qışdan qalan azuqəsini – dənli bitkilərdən, qaxacdən (şaxtada qurudulmuş ət) bu qazana töküürdü.

⁸İradə Əliyeva. Şimal-Qərbi Azərbaycanda Kürmük bayramının keçirilməsi tarixinə dair (AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Elmi əsərləri”. 23 cild. s.131-137).

dastanlarının qədimliyinə dəlalət edir. Zaqatala-Balakən bölgəsində “Car dastanı”, “Xoçberin mahnısı”, “Hacı Muradın kəsik başı”, “Qerqinin mahnısı” və s. mahnı-dastanlar dildən-dilə gəzirdi. Bu dastanlarda xalqın tarixi, məişəti, sənət və məşğuliyyəti, adət-ənənələri, dünya görüşü öz əksini tapır.

Daha geniş yayılmış qəhrəmanlıq dastanlarında ədalətsizliyə, yadelli işğallara qarşı mübarizə, qazilik bayrağı altında, din uğrunda yürüşlər təsvir olunur. “Qəhrəman Şabanın mahnısı” və ya başqa adla “Car dastanı”nda 1830-cu ildə rus işğalına qarşı Car-Balakəndə qaldırılan üsyan təsvir olunur. Müridizmin təsiri altında üsyan din uğrunda mübarizə – qazilik bayrağı altında vüsət almışdı. Rus ordusunun məğlubiyyətindən qəzəblənən Çar Qafqazın baş komandanı Paskeviçdən izahat tələb etmişdi⁹. Dastanın faciəli finali Qafqazın işğalı ilə başlanan dövrün faciəsidir:

*Dağda yağan leysan yağış heç nədir,
Leysandan axan sellər də heç nədir!¹⁰
Alazandan qanlı sular axdı.
Çəkmələr qanla dolanacan,
Bədəndəki yaraqlar əriyib tökülənəcən
Atdan düşmədilər bahadırlar.
Minlərlə şəhid canını qurban verdi.
Qayıdanların gücü yox
Ağrını, acını səsləndirməyə...*

Gürcüstana yürüşlərdən və yaxud muzdlu hərbi səfərbərlikdən daşındırmaq motivləri də geniş yer tutur. “Getmə Cara”¹¹ mahnı-dastanında sevgilisinin yalvarışlarına baxmayaraq “Alazanda gümüş taparam, Kürdə qızıl”, - deyərək yürüşə çıxan və həlak olan qəhrəmanın cəsədi üstündə ağlayan gənc qızın ağısında yanıqlı məzəmmət duyulur: “Bu sərvət – gümüş, qızıl, dəyərdimi mirvari bədəni qara torpağa verməyə?!”

Zaqatala dağlarında “Malikul hud” (“Malikin qəbri”) adlı ziyarət yeri var. Xalq arasında bu yerlə bağlı “Odda yanmayan, suda batmayan, qaralıb-qarsısa da ağzı dayanmadan dua oxuyaraq düşmən ordusunu kor edən “Kəsik baş” haqqında qədim bir rəvayət var. Bu rəvayətə görə, “Honzoqor” adlı dağ keçidində Malikin düşmən tərəfindən kəsilən başı “Allahu-Əkbər” deyə-deyə dağdan aşağı diyirlənir və düşməni bərk qorxuya salır. “Onların başlarını kəsəndə də ölmürlər”, - deyən düşmən geri çəkilməyə məcbur olur. Bu rəvayətin izlərini XVIII əsrdə Nadir şahın Cara yürüşü ilə bağlı hadisələrin təsvirində¹², daha sonra Ləkit yolu ilə¹³ Gürcüstandakı əsirlikdən qaçarkən Qaxda başı kəsilmiş Şeyx Şamilin naibi Hacı Murada həsr olunmuş dastanda görürük.

Qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik, sevgi, ibrət və s. mövzudakı dastanları koçoxanlar toylarda, bayramlarda, məclislərdə, kənd meydanlarında tumpurda oxuyardular. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ilkin folklor nümunələrinin çox hissəsi yaşlı nəsillə birlikdə itib getmişdir və biz bir vaxtlar yanaşı yaşadığımız insanların nə cür əvəzəlməz xəzinə daşdıqlarını bu gün ürək ağrısı ilə dərk edirik. Söz məsələ çəkər: Kişmişin bol və ucuz vaxtında bir kişi bazara gedib bir torba kişmiş alır. Kişi kişmiş gündə üç dəfə dənə-dənə yeyirmiş. Aradan çox keçməmiş kişi bir də torbanın qoyulduğu yerə gələndə görür ki, torba yoxa çıxıb. Kişi çox pərt olur və başlayır deyilməyə. Kişinin sonsuz deyilməyini görən arvad deyir: “Ay kişi, nə olub axı, kişmişdi də, alarsan, yeyərsən. Kişi deyir: “Arvad, mən kişmiş torbasının itməsinə yanmıram ey. Yanıram ki, mənim dənə-dənə yediyim kişmiş oğru xaşma-xaşma yeyəcək”.

Lətifəsi bizə aid olmasın deyim, olsun deyim, mən də yanıram ki, folkloru xaşma-xaşma toplamaq imkanını əldən vermişik. Ağızdan ağıza keçərək yaşayan xalq xəzinəsi yaşlı nəslin sinəsində qa-

⁹ Б.А.Потто. Кавказская война. Т.5. Ставрополь, 1994, с.173-200

¹⁰Mənbələr də bu vuruşda leysan yağış nəticəsində çayların yollardan sel kimi axmasını qeyd edir (Б.А.Потто,göst. əsər, s.181).

¹¹Car və ya Tsor (“Aran”) Car-Balakənin ümumi adı idi. Hərbi yürüşlərdə ordu burada toplanırdı. Sonralar Car və ya Carbazar indiki Zaqatalanın ərazisinə deyilirdi. Zaqatala adı isə Qala düzü və indiki Car kəndinin ərazisindəki Zəkəntala kəndinin təhrif olunmuş formasıdır.

¹²Car salnaməsi (ərəbcədən tərcümə, giriş, şərhlər və qeydlər S.Ə. Süleymanovanındır). Bakı, 2007, c.186-187

¹³Bu yol Qanıxdan (Alazançayı) və Alazan vadisindək idəğ aşırımlarından (Dindi, Qudurdaq) keçirdi.

lır. Heyhat, o nəsil əbədi yaşamır. Hər günün öz hökmü var. Hansı kəndə gedib məqsədimizi izah edirik, bu sözləri eşidirik: “Heyif filankəs yoxdur, sağlığında gəlsəydiniz, çox şey toplaya bilərdiniz, si-nəsi bayatılarla, hikmətli sözlərlə dolu idi, işıq üzü görməyən xalq qoşmalarını ondan ala bilərdiniz...”

Əvvəllər kəndlərdə nağıl məclisləri, gimgə və yığıncaqlar olardı. “Üzük-üzük”, “daşqurma”, “tız” və s. onlarla xalq oyunları mövcud idi. İştirak elə orada, yaz, topla! İndi isə adamlar az hallarda, bir tədbirlə əlaqədar deyilsə, görüşümlər. Cəmiyyətdə gedən urbanizasiya prosesləri, televizor, kompyuter, internet xalqın kollektiv ünsiyyətini, keçmiş ənənələrlə əlaqəsini zəiflədibdir. Müasir dövrdə yaşlı nəslin yeni nəslə təsiri də azalmışdır və o “sinədəftər” nəslin nümayəndələri, demək olar ki, aramızda yoxdur. Hələ keçən əsrin sonlarında da avar kəndlərində “tampur”adlı çalğı aləti ilə toylarda, şənliklərdə bayatı oxuyan, dastan söyləyən “koçoxanlar” olurdu. İndi bu adamlar həyatdan gediblər və qiymətli xalq xəzinəsini də özləri ilə aparıblar. Müasir bayatı ustaları da var. Amma artıq onların müəyyən təsir altına düşməməsi, dövrümüzün sənət nümunələrindən, mövcud musiqi aləmindən, qonşu və hətta uzaq xalqların musiqisindən, söz sənətindən bəhrələnməməsi mümkün deyil; onlar müasir həyatdan təcrid ola bilməzlər. Lakin bu da şifahi xalq yaradıcılığının bir dövrüdür. Bu dövr də tarixi yaddaşa həkk olunmalıdır.

Keçən əsrdə yazıb-yaratmış sənətkarların yaradıcılığında da biz Aşıq Ələsgər kimi söz ustalarının, Qazax, Qarabağ, Gəncə aşıqlarının, Dağıstan koçoxanlarının təsirini görürük. Bu folklor nümunələri xalqın birgə malına çevrilmişdir, əksər hallarda onların kimə, hansı xalqa məxsus olduğunu müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Eyni nümunə 2-3 dildə, müxtəlif variantlarda səslənir. Əslində bu təbiidir. Çünki bölgənin aşıqları kəndbəkənd gəzir, bir-biriləri ilə deyisir, məşhur aşıqların şeirlərinə nəzirələr yazır, geniş yayılmış Tövrat, Quran obrazlarından, klassik və xalq şeiri formalarından istifadə edirdilər. Varxiyanlı aşıq Məhəmməd, Talalı Dibiroy (Kamal), Suvagilli aşıq Nəzir, Mosullu Lahu dayı, İtitalalı aşıq Herov, Əliabadlı aşıq Camal, Kəpənəkçili Qurban, Muxaxlı Ramazan və s. aşıqlar qoşma, tənris, müxəmməs, dodaqdəyməz və s. aşıq şeiri janrlarında yazdıqları şeirlərində bir-birilərinə xitabən elini və el sənətkarlarını vəsf edir, həyatdan köçmüş söz ustalarını onların qoşmalarına cavablarla xatırlayırdılar. Aşıqların qoşmaları dildən-dilə gəzərək şablonlaşır, xalq arasında müxtəlif tərzdə, spesifik dəyişikliklərlə oxunurdu.

Belə ki, biz indi də fürsəti bada verməməliyik. Tənbur çalib oxuyan, bayatı deyən müasir sənətkarlarımızın yaradıcılığını tarixə həkk etməliyik, onların xalq sənətini yaşadıb gələcək nəsillərə ötürməsi üçün şərait yaratmalıyıq. Məsəl var, deyərlər: Zıyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir. Bir də ki, “balığı nə vaxt tutsan, təzədi.” Müşahidələr göstərir ki, kəndlərimizdə xalq sənətini qoruyub saxlayan, yayan ağsaqqal və ağbirçəklərimiz vardır və “sinədəftər” xalq sənətkarları haqqında xatirələr də hələ yaşayır. Məsələn, Qax rayonunun Sarıbaş kənd sakini Minaxanın Xallayevanın yaradıcılığına nəzər salaq. Kənddə yaranan “Tunqay-Məlik” ansamblının fəal üzvü idi. Ansamblın çıxışına baxırıq; beş-beş qadın qarşı-qarşı duraraq oxuyurlar, “salamaleyk,” “ceyranım” oyunlarında olduğu kimi:

*Bir qız gördüm biçində,
Sarı sünbül içində.
Mən yarımı sevmişəm,
On beş yaşın içində
Ay zarı-zarı-zarı,
Vay zarı-zarı-zarı.
Qızılgül xırmanında
İtirdim nazlı yarı...*

1991-ci ilin avqust ayının söhbətidir. Minaxanın nənə söhbət əsnasında deyir ki, yüz yaşındadır. Soruşanda ki, “Tunqay-Məlik” ansamblının tarixi nə vaxtandır?, - cavab verir:

*İnsan oğlu yaşardır,
Nə xeyirdir, nə şərdir.
Mən səndən xəbər alım,
Bu daş neçə yaşardır.*

*İnsan oğlu bişəndi,
Bişib həddən aşandı.
Dünya binə quranda
Bu daş ora düşəndi.*

Yəni daşın yaşı nə qədərdisə, bu xalq yaradıcılığı nümunəsi “Tunqay-Məlik”in yaşı da o qədərdir. Yəni daşın yaşı insanın yaranışı və dünyanın quruluşu ilə birdir, “Tunqay-Məlik”in yaşı da eynilə. Sarıbaş kəndinin qayalarında, daşlarında çağlayan bulaqların suyu qədər əbədidir. Minaxanın nənələrin söz sənəti. Əzəmətli dağların, sıldırım qayaların, sivrilib axan çayların, uzaqlara aparılan yolların ruhu var Alp Ər Tonqa (Əfrasiyab) irsi olan “Tunqay-Məlik” kimi minlərlə xalq yaradıcılığı nümunələrində. Bu sərvəti gələcək nəsillərə çatdırmaq bizim müqəddəs borcumuzdur!

Xülasə

Zəngin etnik tərkibə malik olan Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların folklor irsinin toplanması, tədqiqi və nəşri sahəsində AMEA Folklor İnstitutu, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Şəki Zona Elmi Mərkəzi (hal-hazırda Şəki Regional Elmi Mərkəzi) mühüm işlər görmüşdür. Azərbaycan, udin, avar, zaxur, yengiloy xalqlarının folkloruna dair toplanmış materiallar “Azərbaycan Folkloru Antologiyası”nın XIII cildində və “Babaların hikmət xəzinəsi (milli azlıqların folkloru)” kitabında öz əksini tapmışdır. Bu toplularda yer alan folklor nümunələri – Qəbiz-dərə kəndindəki “Qızıl göl” (“Mesedunun gölü”), Yuxarı Çardaxlar kəndində qayalarda çarpılmış “Pəri qalası” haqqında rəvayətlər, geniş yayılmış və müxtəlif dövrlərə aid elilən “Kəsik baş” əfsanələri (“Məlikin kəsik başı”, “Hacı Muradın danışan başı”) və s. regionun qədim tarixindən xəbər verir.

Avar kəndlərində müxtəlif ayinlərlə müşayiət olunan təqvim bayramları və dini bayramlar – Tsudul kassi (“oddan tullanma”), Hilma (“Yelləncək bayramı”), Тойоле байрам (“Gül bayramı”), Kuda ko (“Böyük bayram”, Ramazan bayramı) və s. qeyd olunurdu. Yengiloy və zaxur kəndlərində də bu bayramlar özünəməxsus elementlərlə keçirilirdi. Yengiloy kəndlərində baharın gəlişi ilə Qorqot bayramı qeyd olunurdu; yengiloyca qorqo – “durna”, qorq – “tonqal” və qorqot – “buğda aşı” etimologiyaları bu bayramın atributlarına dəlalət edir. Yengiloylar kəndlərində ildə iki dəfə – apreldə və noyabrda “Kürmük bayramı” qeyd olunurdu. Yağışın yağması və ya kəsməsi üçün “Qız daşının” istiqamətini dəyişməklə müşayiət olunan ayin də xüsusi maraq doğurur.

Zaxur kəndlərində qədim xalq gəzintisi mərasimi ilə icra olunan Seyran bayramı keçirilirdi. Hər il biçin və ot çalımı mövsümü qabağı dağların qoynunda yerləşən Yuxarı Suvagil kəndinin və ətraf kəndlərin camaatı təyin olunmuş yerə – Eraya toplaşardı. Oğlan və qızlar sümsü, qara zurna, tampur, nağara və s. yerli musiqi alətlərinin müşayiətilə çala-oxuya iki günlük azuqə ehtiyatı ilə yola düzələrdi. Seyran iştirakçıları bu müddət ərzində 32 dağ zirvəsi, yaylaq və qışlaqdan keçərdilər.

Резюме

Институтом Фольклора АНАН, Институтом Литературы АНАН им. Низами Гянджеви и Шекинским региональным научным центром проделана огромная работа по сбору, исследованию и изданию фольклорного наследия народов, проживающих в Шеки-Закатальском регионе и имеющих богатый этнический состав. Собранные материалы по фольклору азербайджанцев, удинов, аварцев, цахурцев, ингилоев вошли в XIII том «Антологии Азербайджанского фольклора», а также были изданы в книге «Сокровищница мудрости дедов» (Фольклор национальных меньшинств Шеки-Закатальского региона).

В эти издания были включены легенды о скальном замке «Пери кала» («Крепость Феи») в с. Йухары Чардахлар, легенда о «Меседулхор» (на аварск. «Золотое озеро» или «Озеро Краличы») в с. Кабисдара, притчи об «Отрубленной голове Малика», о «Говорящей голове Хаджи Мурата» и т.д. Эти легенды отражают древнюю историю края. В аварских селах отмечались календарные и религиозные праздники, сопровождаемые определенными обрядами, как “Tsudul kassi” (“Прыжок через костер”), “Hilma” («Праздник качелей»), “Тойоле байрам» («Праздник цветов»), “Kuda ko” («Большой Праздник», т.е. «Праздник Рамадан») и т.д.

В ингилоевских, цахурских селах также отмечались эти праздники со своеобразными элементами. Любимым праздником у ингилоев был весенний праздник «Горгот»; этимология ингилоевского горго – «журавль»; горг – «костер», горгот – «пшеничный плов» соответствует атрибутам этого праздника. Во время этого праздника устраивались народные гуляния с песнями и танцами, пышные зас-

толя. Два раза в год – в апреле и ноябре отмечали праздник «Курмух», который связывают с разливами Курмух-чая.

В цахурских селах особый интерес представляет праздник «Сейран» («прогулка»), сопровождаемый двухсуточным народным гулянием. Каждый год в конце мая цахуры, беря собой всякие яства и музыкальные инструменты (зурна, тампур, дудук), совершали праздничное шествие в горы. Так, в сопровождении музыки, песен, плясок, хороводов, веселых трапез они проходили через 32 горных вершин, яйлак (горное плато) и гышлак (зимовище).

Summary

A vast amount of work has been done by the Sheki Regional Scientific Center of ANAS in collecting, studying and publishing the national folklore heritage of the Sheki-Zakatala region rich with its ethnic composition. The folklore material gathered on the Azerbaijani, Udine, Avar, Tsakhur, Ingiloy nations have been included in the 13th volume of the "Azerbaijani Folklore Anthology", as well as being published in the book of "Treasury of the Grandfather's Wisdom" (Folklore of National Minorities).

These publications have included the legends of the castle fortress of Peri Kala (The Fairy Castle) in the village Yukhari Chardakhtar, the legend of «Меседулхор» (the meaning in the Avar language – Golden Lake or The Queen's Lake) in the village of Gebizdere, parables of Malik's Cut Head or The Talking Decapitated Head of Haji Murad, etc. These legends depict the old history of the region. The national and religious holidays had been being celebrated in the Avar villages accompanied by customs like "Tsudulkassi" (jump over the bonfire), "Hilma" (The Swings Fest), "Tloyolebayram" (The Holiday of Flowers), "Kuda ko" (The Big Fest, e.g. the Ramazan Holiday) etc.

These holidays were also celebrated in the Ingiloy and Tsakhur villages with its distinctive elements. The most favorite holiday of the Ingiloy was the spring holiday of "Gorgut"; the etymologies of the words qorqo - "the crane bird"; qorq - "fire," qorqot - "wheat pilaf" are in accordance with the attributes of this holiday. During this holiday usually there were folk gathering to walk with songs and dances, also lush feasts. Twice a year the holiday of Kurmukhad been celebrated, which is usually linked to the floods of the Kurmuk River,

The holiday of Seyran (walk) causes the most interest in the Tsakhur villages, followed by two-night festivities. Every year, at the end of the month of May, the Tsakhurs having taken all kinds of dishes and a musical instruments – zurna (kazoo, flute), duduq, tampur, nagara (drum), made a festive procession to the mountains. So, accompanied by music, songs, dances, round dances, cheerful meal they passed through the 32 mountain peaks, yaylaks (summer pastures in the mountains) and gishlags (the winter quarters).

Ədəbiyyat:

1. Babaların hikmət xəzinəsi. Milli azlıqların folkloru. Şəki-Zaqatala bölgəsi (toplayan, tərtib edən və ön sözün müəllifi: Ə.A. Süleymanov)
2. Car salnaməsi (ərəbcədən tərcümə, giriş, şərhlər və qeydlər S.Ə. Süleymanovanındır). Bakı, 2007
3. Əliyev Şirinbəy Hacıəli oğlu. İngiloylar (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş Dissertasiya. Bakı, 2001
4. Əliyeva İradə. Şimal-Qərbi Azərbaycanda Kürmük bayramının keçirilməsi tarixinə dair. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Elmi əsərləri". 23 cild. s.131-137
5. S.Ə. Süleymanova. Ana-Qız simgəsi "Bənət Nəşin Taxtı" / Kult "Dəvi-Materi Banat Naş". //Azerbaydjan в mire. 2006. №3(5). s.36-45
6. S.Ə. Süleymanova. "Qız qalası" üzərində qədim Ana-Qız rəmzi – Nəş qızlarının Taxtı" ayini //Qafqaz Arxeologiyası və etnologiyası. Şəmkir, 2008
7. Şəki-Zaqatala folkloru. AFA, XIII kitab. (tərtibçilər: İ.Abbaslı, O.Əliyev, M.Abdullayeva), Bakı-"Səda"-2005
8. Yaşar Kalafat, Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları V-VI, Berikan yayınları Ankara 2007
9. Б.А.Потто. Кавказская война. Т.5. Ставрополь, 1994